

دانشگاه فرهنگیان
فصلنامه علمی تخصصی
پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی
دوره سوم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۰

تحلیل محتوای کتب مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی ایران از منظر توجه به ویژگی‌های شهروند جهانی

ارسال: ۱۳۹۹/۱۱/۱۵	زهرا زارعی ^۱
پذیرش: ۱۴۰۰/۳/۲۳	مرضیه نیکدل ^۲

چکیده

هدف این پژوهش بررسی کتب مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی از منظر توجه به مؤلفه‌های شهروند جهانی بوده است. روش پژوهش توصیفی و از نوع تحلیل محتوا کمی می‌باشد. واحد تحلیل در این پژوهش جملات و تصاویر کتب درسی است. جامعه آماری، کتب مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی سال تحصیلی ۱۳۹۹-۱۴۰۰ است و نمونه آماری همان جامعه است. ابزار گردآوری اطلاعات مؤلفه‌های شهروند جهانی آکسفام بود که در سه حیطه شناختی، مهارتی و نگرشی طبقه‌بندی شده است که با تأیید استاد مربوطه روایی این پژوهش قابل قبول می‌باشد. برای محاسبه پایایی، شمارش‌ها توسط پژوهشگران به صورت مستقل انجام شد و با استفاده از ضریب هولستی، ضریب پایایی به دست آمده ۰/۸۲ می‌باشد. نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد. در بین پایه‌های دوره دوم ابتدایی، پایه پنجم با ۵۹/۴۴ درصد و پایه چهارم با ۱۶/۹۳ درصد به ترتیب دارای بیشترین و کمترین مقدار توجه به مؤلفه‌های شهروند جهانی

۱- دانشجوی دکتری مدیریت آموزشی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران،
مدرس دانشگاه فرهنگیان بیرجند zarei.zahra1996@yahoo.com

۲- کارشناسی علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان بیرجند، بیرجند، ایران
nikdelmarziye96@gmail.com

می‌باشند. در بین کتب موردبررسی به مؤلفه شناختی با ۵۲/۵۳ درصد، بیشترین و به مؤلفه نگرشی با ۹/۲۱ درصد، کمترین توجه شده است.

واژگان کلیدی: شهروند جهانی، مطالعات اجتماعی، دوره دوم ابتدایی

مقدمه

امروزه نظام تعلیم و تربیت هر کشور، بهترین وسیله برای ایجاد تغییرات اجتماعی در همه‌ی ابعاد و راه رسیدن به اهداف اقتصادی، سیاسی و فرهنگی و همچنین آرمان‌های مدنظر سند چشم‌انداز آن کشور است. به‌طور کلی، هدف از تشکیل نظام آموزشی در سراسر دنیا را می‌توان در دو هدف کلی پرورش شخصیت انسان و رفع نیازهای اجتماعی خلاصه نمود (کشاوری، ۱۳۹۰). اهمیت پرداختن به آموزش و پرورش از آن رو است که این نهاد نقش مهمی در پایه‌گذاری و توسعه جهان اجتماعی و فرهنگی جدید ایفا کرده است؛ از جمله می‌توان به تلاش برای جامعه‌پذیر کردن، گسترش نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی، تربیت نیروی متخصص و موردنیاز جامعه و سازمان‌ها، کمک به ایجاد فرصت‌های برابر دسترسی به دانش و موقعیت‌های اجتماعی برای تمام طبقات و گروه‌های اجتماعی و در نهایت خردمند کردن تصمیم‌گیری در سطوح فردی و اجتماعی اشاره کرد (پورشافعی، طالب‌زاده و آراین، ۱۳۹۴).

برنامه‌های درسی به‌عنوان مهم‌ترین ابزار تحقق اهداف اجتماعی در سطح محلی، ملی و جهانی، محسوب می‌شود، اما گفتنی است جهت منطبق کردن برنامه درسی با مطالبات فرهنگی، اقتصادی و سیاسی جامعه کنونی، انتخاب درست، منطقی و روزآمد عناصر برنامه درسی و اهداف، محتوا، روش‌های یاددهی-یادگیری و شیوه‌های ارزشیابی آموزشی لازم و ضروری است (تمجیدتاش و مجلل چوبقلو، ۱۳۹۲)، زیرا محتوا به‌عنوان مقوله محوری نقش تأثیرگذاری بر شیوه‌های یاددهی و ارزشیابی معلمان و میزان یادگیری و فهم دانش‌آموزان دارد (پورسلیم، عارفی و فتحی و اجارگاه، ۱۳۹۸). برای آگاهی از اینکه آیا برنامه درسی در رسیدن به اهداف مدنظر موفق بوده است و به چه میزانی، نیازمند آن هستیم که به بررسی و تحقیق پیرامون محتوای کتب درسی بپردازیم؛ و بهترین روش برای تحقق این امر، این است که معلمان پژوهشگر در سراسر کشور از شیوه تحلیل محتوا بهره بگیرند.

امروزه با پدیده جهانی‌شدن^۱ مواجه هستیم که به گفته‌ی رابرتسون بر «درهم فشرده شدن جهان و تراکم آگاهی نسبت به جهان» دلالت دارد (رابرتسون، ۱۳۸۰) و به

1- Globalization

گفته‌ی واترز «جهانی‌شدن فرآیندی است که در آن قیدوبندهای جغرافیایی که بر روابط اجتماعی و فرهنگی سایه افکنده است، از بین می‌رود و مردم به‌طور فزاینده‌ای از کاهش این قیدوبندها آگاه می‌شوند» (نقل در کشاورز، ۱۳۹۰). مک‌گرو نیز می‌گوید: جهانی‌شدن عبارت است از برقراری روابط متنوع و متفاوت بین دولت‌ها و جوامع که به ایجاد نظام جهانی کنونی انجامیده است و نیز فرآیندی که از طریق آن، حوادث، تصمیمات و فعالیت‌ها در یک بخش از جهان، می‌تواند پیامدهای مهمی برای سایر افراد و جوامع در بخش‌های دیگر کره زمین داشته باشد (نقل در صبوری خسروشاهی، ۱۳۸۸). به عبارتی جهانی‌شدن به‌عنوان ظهور یک فرهنگ ترکیبی تفسیر می‌شود (خدیر و وهاب، ۲۰۲۰).

در عصر حاضر شاهد جنگ‌ها، ترورها، تجاوزها، تخریب زیست محیط‌ها و فزونی بیماری‌های لاعلاج همچون ایدز هستیم و از آنجایی که این چالش‌ها و مسائل، تمامی جامعه جهانی را در برمی‌گیرد و ماورای مرزهای ملی است، به نظر می‌رسد که سرنوشت همه‌ی انسان‌های ساکن در کره زمین بیش‌ازپیش به هم گره‌خورده است و متأثر از یکدیگر شده است و به عبارتی همه عضو از این جامعه جهانی و به‌عنوان یک «شهروند جهانی» محسوب می‌شوند (کشاورز، ۱۳۹۰). از نظر یونسکو واژه شهروند جهانی به عضویت در جامعه گسترده‌تر یا همان بشریت اشاره دارد. این امر بر وابستگی متقابل سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و پیوندهای محلی، ملی و جهانی تأکید دارد (نقل در خدیر و وهاب، ۲۰۲۰).

مطالعات متعددی از جنبه‌های مختلف در حوزه شهروند جهانی صورت گرفته است. عیوضی و باب‌گوره (۱۳۹۰) پژوهشی تحت عنوان «تحول مفهوم شهروندی و ظهور شهروند جهانی»، انجام داده‌اند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد در جهان معاصر متأثر از فرایند ناموزون جهانی‌شدن، وجود طیف دولت‌های پیشامدرن، مدرن و پسامدرن و تحولات شهروند جهانی، ما عملاً با نوعی واهمگرایی مواجه هستیم. کشاورز (۱۳۹۰) تحت عنوان «جهانی‌شدن و ضرورت آموزش‌های شهروندی جهانی»، پژوهش خود را از

---

1 -Robertson

2 -Khaedir & Wahab

دیدگاه آکسفام با رویکرد کیفی انجام داده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد آموزش‌های شهروند جهانی تعامل بین فرد و جامعه را جهت می‌دهد و تعهد دوجانبه میان فرد و حکومت را به وجود می‌آورد. صبوری خسروشاهی (۱۳۸۸) مطالعه‌ای عنوان «آموزش و پرورش در عصر جهانی‌شدن؛ چالش‌ها و راهبردهای مواجهه با آن»، به روش کتابخانه‌ای و با رویکرد کیفی انجام داده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که فرایند جهانی‌شدن نظام اجتماعی، جامعه ما را به‌ویژه از نظر آموزش و پرورش تحت تأثیر قرار داده است. تمجیدتاش و مجلل چوبلو (۱۳۹۲) پژوهش خود را تحت عنوان «بررسی تطبیقی تربیت شهروندی در مقطع ابتدایی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران با کشور ژاپن» انجام داده‌اند و برای نیل به این هدف از روش توصیفی-تحلیلی (اسنادی) و رویکرد کیفی استفاده کرده‌اند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که ایجاد مهارت‌های شهروندی و ارتقای این مهارت‌ها یکی از ضرورت‌های تربیتی هر نظام آموزشی به شمار می‌آید. فتحی و اجارگاہ (۱۳۸۱) تحت عنوان «برنامه‌های درسی تربیت شهروندی: اولویتی پنهان برای نظام آموزش و پرورش ایران»، پژوهش خود را از دیدگاه آکسفام با رویکرد کیفی انجام داده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که علی‌رغم تلاش‌های انجام‌شده در ابعاد آموزشی، پرورشی و تبلیغی برای پرورش شهروند مطلوب، این اقدامات موفقیت‌آمیز نبوده است. کاظم‌پور، خلخالی و جانعلی‌پور (۱۳۹۱) پژوهش خود را تحت عنوان «تأثیر برنامه آموزش صلح در تربیت شهروند جهانی» به روش شبه آزمایشی با طرح پیش‌آزمون و پس‌آزمون با گروه کنترل با رویکرد کمی بررسی کردند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که بین پس‌آزمون گروه‌های آزمایش و کنترل پس از اجرای برنامه آموزش صلح، تفاوتی معنادار وجود دارد. بر این اساس برنامه آموزش صلح در بهبود تربیت شهروند جهانی و همچنین، در افزایش دانش، توانش و پرورش نگرش شهروند جهانی فراگیرندگان تأثیر دارد. زاهدی (۱۳۹۰) پژوهش خود را تحت عنوان «جهانی‌شدن و توسعه پایدار» با رویکرد کیفی انجام داده است. نتایج نشان می‌دهد که جهانی‌شدن در واقع به معنای درهم گره خوردن رویدادهای اجتماعی و روابط اجتماعی سرزمین‌های دور دست با تاروپود موضعی یا محلی جوامع دیگر است. جهانی‌شدن سبب انتقال بحران‌های اقتصادی، سیاسی و حتی فرهنگی و اجتماعی از یک کشور به سایر

کشورها می‌شود و انجام فعالیت‌های مختلف تولید در نقاط پراکنده جغرافیایی نیز بر وابستگی کشورها به یکدیگر می‌افزاید و به‌طور کلی مفهوم واقعی جهانی‌شدن، افزایش وابستگی متقابل بین کشورها است. سجادی (۱۳۸۲) تحت عنوان «جهانی‌شدن و پیامدهای چالش برانگیز آن برای تعلیم و تربیت» پژوهش خود را با رویکرد کیفی انجام داده است. نتایج حاکی از آن است که جهانی‌شدن تحولاتی را در عرصه تعلیم و تربیت به وجود می‌آورد و می‌توان موجبات تضعیف ساختارها، اهداف و محتوی تعلیم و تربیت محلی و ملی را فراهم کند و مرکزیت تصمیم‌گیری‌های آموزشی و تربیتی را از حالت ملی و محلی به حالت فراملی و جهانی درآورد که خود زمینه بعضی نابسامانی‌های هویتی، فرهنگی، آموزشی و تربیتی را برای جوامع مختلف به وجود می‌آورد. رشیدی (۱۳۹۶) در پژوهش خود با عنوان «جهانی‌شدن و ضرورت آموزش عمومی در تربیت شهروند جهانی» بیان کرد که رویکرد موجود به تربیت شهروند جهانی در ایران تلفیقی از رویکردهای آموزش سیاسی، مدنی، انتقال فرهنگی و رویکرد لیبرال است. پوراصغری (۱۳۹۱) در پژوهش خود تحت عنوان «تحلیل سیر تحول مفاهیم شهروندی در محتوای کتب تعلیمات اجتماعی مقطع ابتدایی بر اساس دیدگاه آکسفام»، کتب ذکرشده را به روش توصیفی با رویکرد کلی تحلیل محتوا کرده است. با توجه به نتایج به‌دست‌آمده در این پژوهش نمی‌توان با اطمینان بیان کرد که سال‌به‌سال با توجه به افزایش محتوا و حجم کتاب، مفاهیم شهروندی در این سه کتاب به ترتیب بیشتر شده و سیر صعودی داشته است. قلتاش، صالحی و میرزایی (۱۳۹۱) تحت عنوان «تحلیل محتوای برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی ایران از منظر توجه به ویژگی‌های شهروند جهانی»، کتب تعلیمات اجتماعی پایه چهارم و پنجم ابتدایی را از دیدگاه آکسفام به روش کدگذاری با رویکرد کمی تحلیل محتوا نموده‌اند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که مؤلفه‌های بسیاری از ویژگی‌های شهروند جهانی در همه ابعاد و عناصر برنامه درسی مورد بی‌توجهی قرار گرفته‌اند.

بررسی‌ها نشان می‌دهد نظام آموزش و پرورش تا اواسط قرن بیستم به بیراهه رفته و بین آموزش و زندگی شکاف عمیقی را به وجود آورده است. در ابتدای آخرین ربع قرن بیستم، جهانیان دریافته‌اند که آموزش و پرورش نمی‌تواند و نباید از واقعیت‌های زندگی

اجتماعی دور بماند. در دیدگاه جهانی، آموزش و پرورش به عنوان وسیله‌ای برای شرکت در فعالیت‌های جهانی است و افراد باید آموزش ببینند تا بتوانند در عرصه‌های بین‌المللی موفق باشند و این اهداف، امری فراتر از فعالیت اقتصادی قلمداد می‌گردد. (صبوری خسروشاهی، ۱۳۸۹).

با توجه به تغییر سیستم نظام آموزشی در سال‌های اخیر و اضافه شدن پایه ششم به دوره دوم ابتدایی و ضرورت در نظر گرفتن مؤلفه‌های شهروند جهانی در کتب تعلیمات اجتماعی این دوره، بر خود لازم دیدیم که در درجه اول، با توجه به اینکه قلتاش، صالحی و میرزایی در سال ۱۳۹۰ کتب تعلیمات اجتماعی پایه‌های چهارم و پنجم ابتدایی را از نظر مؤلفه‌های شهروند جهانی تحلیل محتوا نموده‌اند، محتوای کتب مذکور را مجدداً تحلیل نموده و در درجه دوم به بررسی محتوای کتاب جدیدالتألیف تعلیمات اجتماعی پایه ششم ابتدایی بر اساس سیاهه آکسفام بپردازیم.

در این پژوهش به یک سؤال اصلی و سه سؤال فرعی زیر پاسخ داده خواهد شد.
سؤال اصلی: به چه میزان به تربیت دانش‌آموزان به عنوان یک شهروند جهانی در کتب تعلیمات اجتماعی دوره دوم ابتدایی توجه شده است؟
سؤالات فرعی:

۱. ویژگی‌های شهروند جهانی در حیطه‌های شناختی، مهارتی و نگرشی در محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی چهارم دبستان به چه میزان مورد توجه قرار گرفته است؟
۲. ویژگی‌های شهروند جهانی در حیطه‌های شناختی، مهارتی و نگرشی در محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی پنجم دبستان به چه میزان مورد توجه قرار گرفته است؟
۳. ویژگی‌های شهروند جهانی در حیطه‌های شناختی، مهارتی و نگرشی در محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی ششم دبستان به چه میزان مورد توجه قرار گرفته است؟

مبانی نظری

شهروندی جهانی روشی است برای نحوه ارتباط با دیگران در سراسر دنیا، استفاده از حقوق سیاسی و تفکر انتقادی، به چالش کشیدن بی‌عدالتی و راهی برای ایجاد تغییر

(بریقام^۱، ۲۰۱۱) که احساس مسئولیت اخلاقی بشری را ارائه می‌کند (نوسباوم^۲، ۲۰۰۲). نظریه شهروند جهانی بر این امر تأکید دارد که می‌توان برای افراد به‌عنوان شهروندان جهانی حقوق و تعهداتی در سطح بین‌الملل و جهانی به رسمیت شناخت. این انگاره را باید به نام دیوید میلر^۳ (۱۹۹۵) نام‌گذاری کرد. او در یکی از آخرین مقالات خود به نام «شهروندی تعهدزا» امکان تحقق شهروندی توأم با تکلیف را در سطح جهانی مورد بررسی قرار دارد. نوعی از شهروندی که مستلزم به رسمیت شناختن تعهدات اخلاقی در خارج از حدود ملی است. میلر در مقاله‌ای دیگر با عنوان «تعیین سرنوشت خود در سطح ملی و عدالت جهانی» معتقد است که جز با تعریف معیارهای استاندارد برای عدالت جهانی قابل تحقق نیست. وی برای رسیدن به عدالت جهانی سه تعهد را به‌عنوان مبنا برمی‌شمارد:

- ۱- تعهد و احترام به حقوق بشر از مبانی اساسی آن در میان تمام ملل است.
  - ۲- اشخاص و اجتماعات باید از اعمالی که برای تشکیل آن‌ها زیان‌آورند، پرهیز کنند.
  - ۳- باید تضمین حاصل شود که تمام اجتماعات سیاسی فرصت تعیین آینده و سرنوشت خویش و اجرایی کردن عدالت موردنظرشان را در میان اعضای خور دارند هستند.
- بنابراین میلر ایده جهان میهنی را انکار و به راه انداختن نوعی عدالت جهانی را توصیه می‌کند (قلیزاده، ۱۳۸۵). اخیراً اصطلاح شهروند جهانی به‌طور گسترده مورد بحث قرار گرفته است (کلیفورد و مونتگومری^۴، ۲۰۱۷) و به‌عنوان یک خط‌مشی برای سازمان‌ها در سطوح مختلف در نظر گرفته می‌شود که به شکل‌دهی برنامه‌های درسی و آموزشی در سراسر جهان می‌پردازد (هموند و کتینگ^۵، ۲۰۱۷). شهروند جهانی به‌عنوان یک مفهوم در مباحث مربوط به آموزش و پرورش در نظر گرفته شده است (بوچر^۶، ۲۰۱۷) که به

1 -Brigham

2 -Nussbaum

3 -David Miler

4 -Clifford & Montgomery

5 -Hammond and Keating

6 -Butcher

دانش آموز اجازه می دهد بدون در نظر گرفتن مواردی همچون جنسیت، قومیت، مذهب و ... روابطی را شکل داده و یا شناسایی کند (هنکوک^۱، ۲۰۱۷).

شهروند جهانی به فردی اطلاق می شود که از حکومت ملی جدا شود و برحسب ساختارهای فراملی و بین المللی (جهانی) در زمینه های عمومی اقدام نماید. (اسمیت^۲، ۲۰۰۷) به عبارتی دیگر شهروند جهانی یعنی شهروندی که دارای هوشمندی فنی، اقتصادی، انسانی و اجتماعی، فرهنگی و آموزشی بوده و درگیر شبکه خود یادگیری خویش است و نقش مهمی را در دنیای توسعه یافته جدید ایفا می کند (ملابی نژاد، ۱۳۸۲). به نظر یان آرت شولت «جهانی شدن، روندی است که در آن روابط اجتماعی دارای ماهیت بدون مرز و فاصله می شوند. بنابراین همه انسان ها در یک جهان در حال تعامل هستند» (نقل در شکوری، ۱۳۸۹).

از نظر صاحب نظران و کسانی که پیرامون جهانی شدن تئوری پرداز می کنند، جهانی شدن دارای سه بعد اساسی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است. (سجادی، ۱۳۸۲) آکسفام^۳ در تعریف شهروند جهانی بر این باور است که شهروند جهانی به فردی اطلاق می شود که از جهان و دنیای معاصر آگاهی کافی دارد، با نقش خود به عنوان یک شهروند آشناست و ضمن احترام به ارزش ها و تنوع در تمامی امور از سطح محلی گرفته تا در سطح جهانی مشارکت فعال دارد (قائدی، ۱۳۸۵).

شهروند جهانی به فردی گفته می شود که از جهان و دنیای معاصر آگاهی کافی دارد، با نقش خود به عنوان یک شهروند آشناست و ضمن احترام به ارزش ها و تنوع در همه ی امور از سطح محلی گرفته تا سطح جهانی مشارکت فعال دارد. همچنین ویژگی هایی مانند آگاهی نسبت به عدالت و برابری اجتماعی، مقوله ی جهانی شدن و وابستگی متقابل انسان ها با یکدیگر، توسعه ی پایدار، مبارزه با بی عدالتی و نابرابری، همکاری و حل تعارض، علاقه به حفظ محیط زیست را داراست (پوراصغری، ۱۳۹۱).

از دیدگاه «هریت»، شهروند جهانی فردی است که دارای مشخصات زیر باشد:

- 1 - Hancock
- 2 - Smith
- 3 - Oxfam

- درک دیگر فرهنگ‌ها و تعهد نسبت به ارزش‌های مشترک انسانی مانند عدالت اجتماعی و حقوق بشر
- آماده شدن به‌عنوان یک فرد برای زندگی در یک جامعه جهانی و کار با یک سیستم اقتصادی جهانی
- افزایش دانش و آگاهی پیرامون مسائل جهانی و استقلال جهانی
- افزایش مشارکت اجتماعی و سیاسی در سطح بین‌المللی
- بهبود انسجام اجتماعی
- بالا بردن سطح معیارها (قلتاش، صالحی و میرزایی، ۱۳۹۱)
- آکسفام، کنفدراسیون بین‌المللی متشکل از ۱۵ سازمان که در ۹۸ کشور جهان با همکاری شرکا و متحدین خود در سراسر جهان، برای پیدا کردن راه‌حل‌های پایدار برای فقر و بی‌عدالتی فعالیت می‌کنند، ویژگی‌های شهروند جهانی را چنین برمی‌شمارد و ابراز می‌کند که فردی را شهروند جهانی می‌داند که:
  - نسبت به جهان وسیع‌تر آگاه است و دارای حس ایفای نقش به‌عنوان یک شهروند جهانی می‌باشد.
  - به تفاوت و گوناگونی‌ها احترام می‌گذارد.
  - دارای فهم است نسبت به اینکه جهان از لحاظ اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، تکنولوژی و زیست‌محیطی چگونه عمل می‌کند.
  - از بی‌عدالتی اجتماعی، منزجر و خشمگین شده است.
  - در طیف وسیعی از سطوح محلی تا جهانی مشارکت و فعالیت می‌کند.
  - خواهان اقدام برای تبدیل شدن جهان به مکانی پایدارتر است.
  - مسئولیت اعمال خود را به عهده می‌گیرد. (کشاوری، ۱۳۹۰)
- آتور و داویسون اهداف زیر را برای تربیت شهروند جهانی برمی‌شمارد:
  - (۱) آگاهی از مسائل جهانی و نقش سازمان ملل متحد در حل آن‌ها
  - (۲) شناخت کشورهای دیگر با آگاهی از فرهنگ آن‌ها
  - (۳) شناخت مسائل مرتبط با حقوق بشر

۴) درک روابط انسان و محیط زیست (آتور و داویسون، ۲۰۰۰)

آکسفام عناصر اصلی ویژگی‌های شهروند جهانی را در سه حیطه «شناختی»، «مهارتی» و «نگرشی» طبقه‌بندی کرده است که در جدول ۱ به آن اشاره شده است.

جدول (۱) عناصر اصلی ویژگی‌های شهروند جهانی

مؤلفه‌های حیطه شناختی	مؤلفه‌های حیطه مهارتی	مؤلفه‌های مربوط به حیطه ارزش‌ها و نگرش‌ها
عدالت و برابری اجتماعی	تفکر انتقادی	احساس هویت و اعتماد به نفس
تنوع	استدلال کردن	تعهد برای مبارزه با بی‌عدالتی و نابرابری
جهانی‌شدن	مبارزه با بی‌عدالتی و نابرابری	احترام و ارزش قائل شدن نسبت به تنوع و تفاوت‌ها
توسعه‌ی پایدار	احترام به افراد و امور مختلف	علاقه و نگرانی نسبت به محیط زیست و تعهد برای توسعه‌ی پایدار
صلح و جنگ	همکاری و حل تضادها	اعتقاد به اینکه انسان‌ها می‌توانند تفاوت ایجاد کنند.

برگرفته شده از: (پوراصغری، ۱۳۹۱)

بعضی نیز معتقدند که پدیده جهانی‌شدن دارای اثرات مخربی نیز می‌باشد. از جمله اثرات منفی این پدیده این است که موجب فرار مغزها از کشورهای در حال توسعه شده است. از نظر رقابت در بازار جهانی کار، جهانی‌شدن اثرات منفی بر کشورهای در حال توسعه داشته است. به‌طور کلی مخالفان معتقدند که جهانی‌شدن در خدمت منافع شرکت‌های بزرگ و به ضرر شرکت‌های کوچک عمل می‌کند. در عرصه فرهنگی و اجتماعی، جهانی‌شدن به‌عنوان یک خطر فرهنگی که همانندسازی سبک زندگی را در سطح جهان گسترش داده، قلمداد شده است. از منظر زیست‌محیطی، مخالفان جهانی‌شدن آن را به مصرف بی‌رویه و نسنجیده منابع متهم می‌کنند (زاهدی، ۱۳۹۰).

آموزش شهروند جهانی، ترکیبی از یادگیری درباره دیگران و افزایش آگاهی عمومی و عملی است که منجر به تغییر در فرد می‌شود و همچنین فعالیت در جامعه را در طیف

وسعی از مقیاس‌های فراتر از سطح ملی ایجاد می‌کند (بیکر و فنگ^۱، ۲۰۲۱)؛ بنابراین آموزش شهروند جهانی دارای اهمیت بالایی است. مسلماً از میان سطوح مختلف تحصیلی، دوره‌ی ابتدایی از سطوح حساس و مهم تعلیم و تربیت است و در شکل‌گیری شخصیت اجتماعی و شهروندی دانش‌آموزان دوره‌ای مهم و قابل توجه است. مدارس ابتدایی با تدارک فرصت‌ها و برنامه‌های تعلیمی و تربیتی در افزایش دانش، بسط بینش و توسعه‌ی مهارت‌های مطلوب شهروندی نقش به‌سزایی دارند، به‌ویژه در پایه‌های دوره دوم ابتدایی، باید به دلیل ملاحظات رشدی، موضوع تربیت شهروندی مورد توجه بسیار قرار گیرد (قلتاش، ۱۳۸۸). با این وجود، اگر دوره‌ی آموزش ابتدایی جایگاه مناسب و مهمی برای آغاز آموزش و تربیت شهروند جهانی است، بدون شک برنامه‌ی درسی و محتواهای آموزشی و تربیتی بستر اساسی این آموزش و تربیت است. اما نکته‌ای که نباید از نظر دور داشت این است که طراحی و تدوین برنامه درسی مفید و مطلوب پیرامون شهروند جهانی نیازمند شناخت و آگاهی کافی از مبانی نظری این حوزه است. زیرا هرچه حوزه معرفتی در این رابطه کامل‌تر باشد، می‌توان در تصمیم‌گیری برنامه درسی تربیت شهروند جهانی کاستی‌ها و اشکالات کم‌تری را مشاهده کرد (قلتاش، صالحی و میرزایی، ۱۳۹۱).

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نوع توصیفی و در گروه پژوهش‌های کاربردی می‌باشد. روش مورد استفاده در این پژوهش، روش کمی و از نوع تحلیل محتواست. در تعریف برلسون^۲ آمده است تحلیل محتوا یک شیوه‌ی پژوهشی است که برای تشریح عینی، منظم و کمی محتوای آشکار پیام‌های ارتباطی به کار می‌رود. علاوه بر دیدگاه کمی نسبت به تحلیل محتوا، برنز^۳ و گرو^۴ تحلیل محتوا را از جمله روش‌های تحلیل کیفی می‌دانند. تحلیل محتوا از دید آن‌ها یکی از روش‌های پژوهشی است که به منظور توصیف منظم و عینی محتوی به دست آمده از ارتباطات به کار می‌رود (ضیغمی و همکاران، ۱۳۸۷). واحد

---

1 -Baker & Fang

2-Berelson

3-Buenz

4 -Grore

تحلیل نیز در این پژوهش، جملات و تصاویر مندرج در کتاب‌های درسی است که این جملات و تصاویر در شرایط و موقعیت‌های گوناگون متون درس، پژوهش‌ها، فعالیت در کلاس، گفت‌وگو در کلاس، تمرین‌ها و قسمت برای مطالعه مورد توجه قرار گرفت. جامعه آماری این پژوهش، برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی کشور ایران در سال تحصیلی ۱۳۹۹-۱۴۰۰ بود که از این جامعه، برنامه درسی مطالعات اجتماعی پایه‌های چهارم، پنجم و ششم ابتدایی انتخاب شدند. محتوای کتب درسی مطالعات اجتماعی چهارم، پنجم و ششم ابتدایی در سال تحصیلی ۱۳۹۹-۱۴۰۰ مورد بررسی قرار گرفت. شیوه نمونه‌گیری ما در این پژوهش هدفمند بود، زیرا به نظر می‌رسد اهداف تربیت شهروند جهانی در این درس بیشتر به چشم می‌خورد و در دوره دوم ابتدایی تفکر انتزاعی دانش‌آموزان در حال شکل‌گیری است و ارزش‌ها برای آنان قابل فهم می‌باشد و بهترین زمان برای نهادینه کردن رفتار است. در این پژوهش ابزار گردآوری اطلاعات مؤلفه‌های شهروند جهانی آکسفام بود که در سه حیطة شناختی، مهارتی و نگرشی طبقه‌بندی شده بود. این مؤلفه‌ها در سال ۲۰۰۴ توسط مؤسسه آکسفام به منظور ارائه برنامه‌ای برای تربیت شهروندانی جهانی ارائه شد، با تأیید استاد مربوطه روایی این پژوهش قابل قبول می‌باشد. برای محاسبه پایایی، شمارش‌ها توسط پژوهشگران به صورت مستقل انجام شد و با استفاده از ضریب هولستی، ضریب پایایی به دست آمده ۰/۸۲ می‌باشد.

یافته‌ها

سؤال (۱) ویژگی‌های شهروند جهانی در حیطة‌های شناختی، مهارتی و نگرشی در محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی چهارم دبستان به چه میزان مورد توجه قرار گرفته است؟

جدول (۲) میزان توجه به مقوله‌های شهروند جهانی در جملات و تصاویر کتاب تعلیمات

اجتماعی پایه چهارم ابتدایی

مجموع درصد	درصد	فراوانی	زیر مقوله‌ها	مقوله‌ها
۷۰/۷۳	۰	۰	آگاهی از عدالت و برابری اجتماعی	حیطة

	۰/۶۸	۱	آگاهی از تفاوت‌ها و تنوع	شناختی
	۴۶/۲۵	۶۸	آگاهی از توسعه پایدار	
	۱۰/۸۸	۱۶	آگاهی از صلح و جنگ	
	۱۲/۹۲	۱۹	آگاهی از جهانی شدن	
۱۹/۷۲	۸/۸۴	۱۳	توانایی برای انتقادی عمل نمودن	حیطه مهارتی
	۷/۴۸	۱۱	توانایی بحث و گفت‌وگو مؤثر و کارآمد	
	۰	۰	توانایی برای مبارزه با بی‌عدالتی و نابرابری	
	۱/۳۶	۲	توانایی رعایت و احترام به انسان‌ها	
	۲/۰۴	۳	توانایی برقراری همکاری و تعاون	
۹/۵۲	۰/۶۸	۱	احساس هویت و اعتماد به نفس	حیطه نگرشی
	۰	۰	علاقه و اشتیاق برای مبارزه با بی‌عدالتی	
	۰	۰	احترام و ارزش قائل شدن نسبت به تنوع و تفاوت‌ها	
	۴/۷۶	۷	علاقه و احترام نسبت به محیط‌زیست و تعهد برای توسعه پایدار	
	۴/۰۸	۶	اعتقاد به اینکه انسان‌ها متفاوت‌اند و می‌توانند تغییر ایجاد کنند	
۱۰۰	۱۰۰	۱۴۷	مجموع	

با نگاهی به جدول شماره ۲ مشخص می‌شود که از مجموع ۱۴۷ جمله و تصویر مندرج در کتاب تعلیمات اجتماعی پایه چهارم ابتدایی حیطه شناختی با فراوانی ۱۰۴ و درصد ۷۰/۷۳ دارای بیشترین توجه است. در این حیطه نیز زیر مقوله «آگاهی از توسعه پایدار» با فراوانی ۶۸ و درصد ۴۶/۲۵ و زیر مقوله «آگاهی از عدالت و برابری اجتماعی» با

فراوانی و درصد ۰ به ترتیب دارای بیشترین و کمترین مقدار توجه هستند. در پایه چهارم حیطه نگرشی (با فراوانی ۱۴ و درصد ۹/۵۲) دارای کمترین توجه است. در این حیطه نیز بیشترین توجه مربوط به زیر مقوله «علاقه و احترام نسبت به محیطزیست و تعهد برای توسعه پایدار» با فراوانی ۷ و درصد ۴/۷۶ است و کمترین توجه نیز مربوط به زیر مقوله‌های «علاقه و اشتیاق برای مبارزه با بی‌عدالتی» و «احترام و ارزش قائل شدن نسبت به تنوع و تفاوت‌ها» با فراوانی ۰ می‌باشد.

جدول (۳) میزان توجه به مقوله‌های شهروند جهانی در جملات و تصاویر کتاب تعلیمات اجتماعی پایه پنجم ابتدایی

مجموع	درصد	فراوانی	زیر مقوله‌ها	مقوله‌ها
۴۴/۱۶	۹/۶۸	۵۰	آگاهی از عدالت و برابری اجتماعی	حیطه شناختی
	۱۲/۹۸	۶۷	آگاهی از تفاوت‌ها و تنوع	
	۱۰/۸۵	۵۶	آگاهی از توسعه پایدار	
	۸/۷۲	۴۵	آگاهی از صلح و جنگ	
	۱/۹۳	۱۰	آگاهی از جهانی‌شدن	
۴۳/۵۷	۲۸/۸۷	۱۴۹	توانایی برای انتقادی عمل نمودن	حیطه مهارتی
	۵/۰۳	۲۶	توانایی بحث و گفت‌وگو مؤثر و کارآمد	
	۱/۹۳	۱۰	توانایی برای مبارزه با بی‌عدالتی و نابرابری	
	۳/۶۸	۱۹	توانایی رعایت و احترام به انسان‌ها	
	۴/۰۶	۲۱	توانایی برقراری همکاری و تعاون	
۱۲/۱۹	۳/۱	۱۶	احساس هویت و اعتمادبه‌نفس	حیطه نگرشی
	۰/۱۹	۱	علاقه و اشتیاق برای مبارزه با بی‌عدالتی	
	۲/۷۱	۱۴	احترام و ارزش قائل شدن نسبت به تنوع و تفاوت‌ها	

	۱/۹۳	۱۰	علاقه و احترام نسبت به محیط‌زیست و تعهد برای توسعه پایدار
	۴/۲۶	۲۲	اعتقاد به اینکه انسان‌ها متفاوت‌اند و می‌توانند تغییر ایجاد کنند
۱۰۰	۱۰۰	۵۱۶	مجموع

با نگاهی به جدول شماره ۳ مشخص می‌شود که از مجموع ۵۱۶ جمله و تصویر مندرج در کتاب تعلیمات اجتماعی پایه پنجم ابتدایی، حیطه شناختی با فراوانی ۲۲۸ و درصد ۴۴/۱۶ دارای بیشترین توجه است. در این حیطه نیز زیر مقوله «آگاهی از تفاوت‌ها و تنوع‌ها» با فراوانی ۶۷ و درصد ۱۲/۹۸ و زیر مقوله «آگاهی از جهانی‌شدن» با فراوانی ۱۰ و درصد ۱/۹۳ به ترتیب دارای بیشترین و کمترین مقدار توجه هستند. در پایه پنجم حیطه نگرشی (با فراوانی ۶۳ و درصد ۱۲/۱۹) دارای کمترین توجه است. در این حیطه نیز بیشترین توجه مربوط به زیر مقوله «اعتقاد به اینکه انسان‌ها متفاوت‌اند و می‌توانند تغییر ایجاد کنند»، با فراوانی ۲۲ و درصد ۴/۲۶ است و کمترین توجه نیز مربوط به زیر مقوله «علاقه و اشتیاق برای مبارزه با بی‌عدالتی» با فراوانی ۱ و درصد ۰/۱۹ می‌باشد. جدول (۴) میزان توجه به مقوله‌های شهروند جهانی در جملات و تصاویر کتاب تعلیمات اجتماعی پایه ششم ابتدایی

مجموع	درصد	فراوانی	زیر مقوله‌ها	مقوله‌ها
۶۰/۴۷	۳/۴۱	۷	آگاهی از عدالت و برابری اجتماعی	حیطه شناختی
	۸/۷۸	۱۸	آگاهی از تفاوت‌ها و تنوع	
	۱۲/۶۸	۲۶	آگاهی از توسعه پایدار	
	۱۹/۰۲	۳۹	آگاهی از صلح و جنگ	
	۱۶/۵۸	۳۴	آگاهی از جهانی‌شدن	
۳۸/۰۳	۱۹/۵۱	۴۰	توانایی برای انتقادی عمل نمودن	حیطه
	۱۴/۶۳	۳۰	توانایی بحث و گفت‌وگو مؤثر و کارآمد	مهارتی

	۲/۴۳	۵	توانایی برای مبارزه با بی‌عدالتی و نابرابری	
	۱/۴۶	۳	توانایی رعایت و احترام به انسان‌ها	
	۰	۰	توانایی برقراری همکاری و تعاون	
۱/۴۵	۰/۹۷	۲	احساس هویت و اعتماد به نفس	حیطه نگرشی
	۰	۰	علاقه و اشتیاق برای مبارزه با بی‌عدالتی	
	۰	۰	احترام و ارزش قائل شدن نسبت به تنوع و تفاوت‌ها	
	۰/۴۷	۱	علاقه و احترام نسبت به محیط زیست و تعهد برای توسعه پایدار	
	۰	۰	اعتقاد به اینکه انسان‌ها متفاوت‌اند و می‌توانند تغییر ایجاد کنند	
۱۰۰	۱۰۰	۲۰۵	مجموع	

با نگاهی به جدول شماره ۴ مشخص می‌شود که از مجموع ۲۰۵ جمله و تصویر مندرج در کتاب تعلیمات اجتماعی پایه ششم ابتدایی، حیطه شناختی با فراوانی ۱۲۴ و درصد ۶۰/۴۷ دارای بیشترین توجه است. در این حیطه نیز زیر مقوله «آگاهی از صلح و جنگ» با فراوانی ۳۹ و درصد ۱۹/۰۲ و زیر مقوله «آگاهی از عدالت و برابری اجتماعی» با فراوانی ۷ و درصد ۳/۴۱ به ترتیب دارای بیشترین و کمترین مقدار توجه هستند. در پایه ششم، حیطه نگرشی (با فراوانی ۳ و درصد ۱/۴۵) دارای کمترین توجه است. در این حیطه نیز بیشترین توجه مربوط به زیر مقوله «احساس هویت و اعتماد به نفس» با فراوانی ۲ و درصد ۰/۹۷ است و کمترین توجه نیز مربوط به زیر مقوله‌های «علاقه و اشتیاق برای مبارزه با بی‌عدالتی»، «احترام و ارزش قائل شدن نسبت به تنوع و تفاوت‌ها» و «اعتقاد به اینکه انسان‌ها متفاوت‌اند و می‌توانند تغییر ایجاد کنند» با فراوانی ۰ درصد می‌باشد.

سؤال اصلی: به چه میزان به تربیت دانش‌آموزان به‌عنوان یک شهروند جهانی در کتب تعلیمات اجتماعی دوره دوم ابتدایی توجه شده است؟

جدول (۵) میزان توجه به مقوله‌های شهروند جهانی در جملات و تصاویر کتب تعلیمات اجتماعی دوره دوم ابتدایی

مقوله	چهارم	پنجم	ششم	مجموع	درصد
حیطه شناختی	۱۰۴	۲۲۸	۱۲۴	۴۵۶	۵۲/۵۳
حیطه مهارتی	۲۹	۲۲۵	۷۸	۳۳۲	۳۸/۲۴
حیطه نگرشی	۱۴	۶۳	۳	۸۰	۹/۲۱
مجموع	۱۴۷	۵۱۶	۲۰۵	۸۶۸	۱۰۰
درصد	۱۶/۹۳	۵۹/۴۴	۲۳/۶۱	۱۰۰	

با توجه به جدول شماره ۵ در بین پایه‌های دوره دوم ابتدایی، پایه پنجم با فراوانی ۵۱۶ و درصد ۵۹/۴۴ و پایه چهارم با فراوانی ۱۴۷ و درصد ۱۶/۹۳ به ترتیب دارای بیشترین و کمترین مقدار توجه به مؤلفه‌های شهروند جهانی می‌باشند. در بین کتب مورد بررسی به مؤلفه شناختی با ۵۲/۵۳ درصد و مؤلفه نگرشی با ۹/۲۱ درصد به ترتیب بیشترین و کمترین توجه شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

بر اساس مطالعه انجام‌شده و تحلیل صورت گرفته می‌توان به نتایج کلی زیر اشاره نمود: در محتوا و تصاویر کتب درسی مطالعات اجتماعی در پایه چهارم ۷۰/۷۳ درصد، در پایه پنجم ۴۴/۱۶ درصد و در پایه ششم ۶۰/۴۷ درصد به مؤلفه‌ها و ویژگی‌های شناختی شهروند جهانی توجه شده است. همچنین در پایه چهارم به میزان ۱۹/۷۲ درصد، در پایه پنجم ۴۳/۵۷ درصد و در پایه ششم ۳۸/۰۳ درصد مؤلفه‌ها و ویژگی‌های مهارتی شهروند جهانی مورد توجه بوده است. در پایه چهارم، مؤلفه‌ها و ویژگی‌های نگرشی شهروند جهانی، به میزان ۹/۵۲ درصد، در پایه پنجم به میزان ۱۲/۱۹ درصد و در پایه ششم ۱/۴۵ درصد توجه شده است. با توجه به جدول نهایی ارائه شده در بین سه حیطه

مورد بررسی، حیطة شناختی با ۵۲/۵۳ درصد و حیطة نگرشی با ۹/۲۱ درصد بیشترین و کمترین توجه را در کتب دوره دوم ابتدایی به خود اختصاص داده‌اند. در بین کتب دوره دوم ابتدایی، پایه پنجم با درصد ۵۹/۴۴ بیشترین توجه را به ویژگی‌های شهروند جهانی نموده است.

نتایج پژوهش یعنی عدم توجه متعادل و همه‌جانبه به مؤلفه‌های شهروند جهانی در حیطة‌های شناختی، مهارتی و نگرشی در کتب مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی با نتایج فتحی و اجارگاه (۱۳۸۱) مبنی بر موفقیت‌آمیز نبودن تلاش‌های انجام‌شده در ابعاد آموزشی، پرورشی و تبلیغی برنامه‌های درسی برای پرورش شهروند مطلوب، پوراصغری (۱۳۹۱) مبنی بر عدم وجود سیر صعودی مفاهیم شهروندی در کتب تعلیمات اجتماعی دوره دوم ابتدایی با توجه به افزایش محتوا و حجم کتاب، همچنین با نتایج قلتاش، صالحی و میرزایی (۱۳۹۱) مبنی بر عدم توجه به مؤلفه‌های بسیاری از ویژگی‌های شهروند جهانی در همه ابعاد و عناصر برنامه درسی تعلیمات اجتماعی پایه‌های چهارم و پنجم ابتدایی همسویی و هم‌خوانی دارد. اما پژوهش حاضر با نتایج سجادی (۱۳۸۲) مبنی بر اینکه جهانی‌شدن موجبات تضعیف ساختارها، اهداف و محتوی تعلیم و تربیت محلی و ملی را فراهم می‌نماید، هم‌سوئی ندارد. با توجه به بررسی‌های صورت گرفته توسط قلتاش، صالحی و میرزایی در سال ۱۳۹۱ بر روی کتب تعلیمات اجتماعی پایه‌های چهارم و پنجم ابتدایی و همچنین جدیدالتألیف بودن کتاب تعلیمات اجتماعی پایه ششم ابتدایی انتظار می‌رفت که در سنوات اخیر در کتب مذکور به مؤلفه‌های شهروند جهانی به‌طور متعادل پرداخته می‌شد.

آنچه مسلم است، این است که تربیت شهروند جهانی در قرن بیست و یکم یک ضرورت اساسی است که در کشورهای توسعه‌یافته مورد توجه قرار گرفته است. کشور ما نیز به‌منظور ارتباطات بهتر و مؤثر با دنیا لازم است که در برنامه‌های درسی خود در مقاطع تحصیلی مختلف به این امر مهم بپردازد تا بتواند شهروندانی را تربیت کند که با تحولات جهانی خود را سازگار کرده و در عرصه‌های مختلف جهانی گام‌های مهمی را برای جامعه خویش بردارند. با توجه به نتایج به‌دست‌آمده می‌توان چنین بیان کرد که در همه کتب مورد بررسی، بُعد شناختی و ویژگی‌های شهروند جهانی در اولویت توجه است. لکن

از آنجایی که رشد متعادل و همه‌جانبه شخصیت یادگیرنده همواره به عنوان یک غایت تربیتی مدنظر بوده و هست که این غایت در کتب موردبررسی، مورد توجه قرار نگرفته است. از آنجایی که افراد بر اساس نگرش‌هایشان در سطح ملی و جهانی عمل می‌کنند، ضروری است که به این حیطة نیز در حد دیگر حیطة‌ها یا حتی بالاتر توجه شود. در پژوهش حاضر نشان داده شده است که برخی از مؤلفه‌های شهروند جهانی در برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره دوم ابتدایی مورد بی‌توجهی قرار گرفته‌اند، به‌ویژه حیطة‌های نگرشی و مهارتی که این بی‌توجهی موجب تربیت شهروندانی مغایر با ویژگی‌های جهانی می‌شود. از این رو پیشنهاد می‌شود در کتب ذکر شده مجدداً بازنگری صورت گیرد.

منابع

- تمجدتاش، الهام؛ مجلل چوبلو، محمدعلی (۱۳۹۲). بررسی تطبیقی فرایند تربیت شهروندی در مقطع ابتدایی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران با کشور ژاپن. مطالعات علوم اجتماعی ایران، ۱۱(۴۰)، ۱۸-۳۲.
- پوراصغری، حمیرا (۱۳۹۱). تحلیل سیر تحول شهروندی در محتوای کتب تعلیمات اجتماعی مقطع ابتدایی بر اساس دیدگاه آکسفام. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.
- پورسلیم، عباس؛ عارفی، محبوبه و فتحی‌واجارگاه، کورش (۱۳۹۸). مدل ادراک و نگرش معلمان، متخصصان و اساتید دانشگاه نسبت به برنامه درسی تربیت شهروند جهانی در دوره ابتدایی نظام آموزشی ایران، نشریه تدریس پژوهی، ۷(۱)، ۱۹-۴۱.
- پورشافعی، هادی؛ طالب‌زاده، لیلیا؛ آرین، ناهید (۱۳۹۴). نگاهی به تربیت: رویکرد حرفه‌گرایی و توسعه حرفه‌ای، چاپ ۱، قم: عصر جوان.
- رابرتسون، رونالد (۱۳۸۰). جهانی‌شدن: تئوری‌های اجتماعی و فرهنگ جهانی، ترجمه کمال پولادی، تهران: ثالث و مرکز بین‌المللی گفتگوی تمدن‌ها.
- رشیدی، زهرا (۱۳۹۶). جهانی‌شدن و ضرورت آموزش عمومی در تربیت شهروند جهانی، نشریه نامه آموزش عالی، ۱۰(۳۸)، ۱۰۳-۱۲۶.

- زاهدی، شمس‌السادات (۱۳۹۰). جهانی‌شدن و توسعه پایدار، فصل‌نامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، ۲(۳)، ۱۸-۱.
- سجادی، سیدمهدی (۱۳۸۲). جهانی‌شدن و پیامدهای چالش‌برانگیز آن برای تعلیم و تربیت، مجله علوم تربیتی و روانشناسی، ۲(۳ و ۴)، ۱۲۸-۱۱۳.
- شکوری، علی (۱۳۸۹). آموزش و جهانی‌شدن. نشریه برگ فرهنگ، (۲۱)، ۶۳-۷۶.
- صوری خسروشاهی، حبیب (۱۳۸۹). آموزش و پرورش در عصر جهانی‌شدن؛ چالش‌ها و راهبردهای مواجهه با آن. مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، (۱۱)، ۱۵۳-۱۹۶.
- ضیغمی، رضا؛ باقری نسامی، معصومه؛ حق‌دوست اسکوئی، سیده فاطمه؛ یادآور نیکروش، منصوره (۱۳۸۷). تحلیل محتوا، فصلنامه پرستاری ایران، ۲۱(۵۳)، ۴۱-۵۲.
- عیوضی، محمدرحیم؛ باب‌گوره، سید حسام‌الدین (۱۳۹۱). تحول مفهوم شهروندی و ظهور شهروند جهانی، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۴۲(۳)، ۲۰۵-۱۸۷.
- فتحی واجارگاه، کورش (۱۳۸۱). برنامه‌های درسی تربیت شهروندی: اولویتهای پنهان برای نظام آموزش و پرورش ایران، مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان (علوم انسانی)، ۱۴(۲)، ۱۸۱-۲۰۶.
- قائدی، یحیی (۱۳۸۵). تربیت شهروند آینده. نوآوری‌های آموزشی، ۵(۳)، ۱۸۳-۲۱۱.
- قلاتش، عباس (۱۳۸۸). نقد و بررسی رویکردهای تربیت شهروندی در برنامه درسی دوره ابتدایی ایران به منظور ارائه طرح پیشنهادی برنامه درسی تربیت شهروندی، پایان‌نامه دوره دکتری تخصصی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان (اصفهان)، اصفهان، ایران.
- قلاتش، عباس؛ صالحی، مسلم و میرزایی، حسن (۱۳۹۱). تحلیل محتوای برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی ایران از منظر توجه به ویژگی‌های شهروند جهانی. پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، ۹(۳۵)، ۱۱۷-۱۳۱.
- قلیزاده، ولی (۱۳۸۵). جایگاه حقوق شهروندی و حق حریم در مباحث حقوق بشر، مجموعه مقالات همایش حقوق شهروندی دانشگاه آزاد اسلامی واحد ماکو، ارومیه.

- کاظم پور، اسماعیل؛ خلخالی، علی و جانعلی پور، رضا (۱۳۹۱). تأثیر برنامه آموزش صلح در تربیت شهروند جهانی. دوماهنامه علمی - پژوهشی رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، ۳(۱۱)، ۴۹-۶۲.
- کشاورز، یوسف (۱۳۹۰). جهانی شدن و ضرورت آموزش های شهروند جهانی، مطالعات راهبردی جهانی شدن، ۳(۶)، ۱۹۴-۱۷۹.
- ملایی نژاد، اعظم (۱۳۸۲). *انتظار جامعه فردا/ هوشمندی چندگانه است*، ماهنامه آموزشی رشد تکنولوژی آموزشی، شماره ۱۵۵.
- Arthur, J. & Davison, J. (2000). *Social literacy and citizenship education in the school curriculum*. The curriculum journal, 11(1), 9-23.
- Baker, W. & Fang, F. (2021). *So maybe I'm a global citizen: developing intercultural citizenship in English medium education*. Language, Culture and Curriculum, 34(1), 1-17.
- Brigham, M. (2011). *Creating a global citizen and assessing outcomes*. Journal of Global Citizenship & Equity Education, 1(1), 15-43.
- Butcher, J. (2017). *Citizenship, global citizenship and volunteer tourism: A critical analysis*. Tourism Recreation Research, 42(2), 129-138.
- Clifford, V. & Montgomery, C. (2017). *Designing an internationalised curriculum for higher education: embracing the local and the global citizen*. Higher Education Research & Development, 36(6), 1138-1151.
- Hammond, C. D. & Keating, A. (2017). *Global citizens or global workers? Comparing university programs for global citizenship education in Japan and the UK*. Compare: A Journal of Comparative and International Education, 1-20
- Hancock, R. E. (2017). *Global Citizenship Education: Emancipatory Practice in a New York Preschool*. Journal of Research in Childhood Education, 31(4), 571-580.
- Khaedir, M. & Wahab, A. A. (2020, March). *The Function of Multicultural Education in Growing Global Citizen*. In 2nd Annual Civic Education Conference (ACEC 2019) (pp. 507-512). Atlantis Press.

- Nussbaum, M. (2002). *Education for citizenship in an era of global connection. Studies in Philosophy and Education*, 5(1), 1-25
- Smith, S. (2007). *Deliberating publics of citizens: post-national citizenship amidst global public spheres*. In *Changing Notions of Citizenship Education in Contemporary Nation-states* (pp. 30-50). Brill Sense.

Archive of SID